

ZAMONAVIY TA'LIMDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV: PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI

Nuriddinjonov Imomali Qurbonali o'g'li

Farg'ona davlat texnika universiteti talabasi

hellojon236@gmail.com

Otaxonova Zamira Muratovna

Farg'ona davlat texnika universiteti

Ijtimoiy Fanlar va sport kafedrasi katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20267147>

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning mohiyati, uning pedagogik va psixologik asoslari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tizimining nazariy poydevori, uning an'anaviy ta'lim tizimidan farqlari, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarning yangi paradigmasi, hamda bu yondashuvning amaliyotda qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda psixologik nazariyalar - gumanistik psixologiya, konstruktivizm va rivojlanishga yo'naltirilgan ta'lim - asosida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning samaradorligi asoslanadi. Maqola xulosa va amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: *shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, gumanistik psixologiya, konstruktivizm, individual yondashuv, o'quvchi markazli ta'lim, pedagogik texnologiyalar, kognitiv rivojlanish, motivatsiya.*

I. KIRISH

XXI asrda ta'lim tizimi tubdan o'zgarimoqda. Jamiyatning axborotlashuvi, globallashuv jarayonlari va iqtisodiyotning bilimga asoslanishi — bularning barchasi ta'lim paradigmasini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda oddiy bilim uzatish modeli emas, balki o'quvchining shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqaruvchi, uning o'ziga xos qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ta'lim tizimi dolzarb hisoblanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv (inglizcha: person-centered approach) - bu ta'lim jarayonining markaziga o'qituvchini emas, balki o'quvchini qo'yuvchi falsafiy va pedagogik yo'nalishdir. Bu yondashuv o'quvchini faqat bilim oladigan passiv sub'yekt sifatida emas, balki o'z ta'limini mustaqil quradigan, ijodiy fikrlovchi va faol ishtirokchi sifatida ko'radi.

O'zbekistonda ham ta'lim islohatlari doirasida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv tobora keng qo'llanilmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va davlat ta'lim standartlari o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olishni, uning kreativligi va mustaqil fikrlashini rivojlantirishni belgilab beradi. Shu sababdan ushbu mavzuning ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi.

II. ADABIYOTLAR TAHLILI VA NAZARIY ASOS

2.1. Gumanistik psixologiya va Carl Rogers

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning asosini gumanistik psixologiya tashkil etadi. Bu yo'nalishning asoschisi amerikalik psixolog Carl Rogers (1902–1987) o'z asarlarida inson tabiatining ijobiy va o'zini-o'zi rivojlantiruvchi xususiyatlarini tahlil qildi. Rogers "O'zini-o'zi anglash" (self-actualization) nazariyasini ilgari surib, har bir insonda o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun ichki kuch mavjudligini ta'kidladi.

Rogers ta'lim kontekstida uchta muhim shartni belgiladi: o'qituvchining samimiyati (congruence), o'quvchiga shartsiz ijobiy munosabat (unconditional positive regard) va empatik

tushunish (empathic understanding). Ushbu shartlar mavjud bo'lganda o'quvchi ta'limga bo'lgan ichki motivatsiyasini kashf etadi va o'z ta'lim jarayonini samarali boshqaradi. Rogersning bu g'oyalari zamonaviy ta'lim psixologiyasiga katta ta'sir ko'rsatdi.

2.2. Konstruktivizm: Piaje va Vigotskiy

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning psixologik asoslaridan biri konstruktivizm hisoblanadi. Shveysariyalik psixolog Jan Piaje (1896–1980) bolaning bilish jarayonini assimilyatsiya (yangi ma'lumotni mavjud sxemalarga kiritish) va akkomodatsiya (yangi tajriba asosida sxemalarni o'zgartirish) orqali tushuntirdi. Piajening ta'kidlashicha, bola bilimni passiv qabul qilmay, balki faol ravishda o'zi qurar ekan.

Rus psixologi Lev Vigotskiy (1896–1934) esa "Yaqin rivojlanish zonasi" (YaRZ) tushunchasini ishlab chiqdi. YaRZ-bu o'quvchi mustaqil hal qila oladigan vazifalar darajasi bilan kattalik yordamida amalga oshirishi mumkin bo'lgan vazifalar darajasi o'rtasidagi masofa. Ushbu nazariya o'qituvchining o'quvchi uchun to'g'ri qiyinchilik darajasida vazifa belgilashi va kerakli qo'llab-quvvatlashni ta'minlashining ahamiyatini asoslaydi.

2.3. Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasi va ta'lim motivatsiyasi

Abraham Maslou (1908–1970) ning ehtiyojlar piramidasida o'zini-o'zi amalga oshirish eng yuqori daraja hisoblanadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tizimida ushbu daraja asosiy maqsad sifatida belgilanadi. Maslouning ta'kidlashicha, past darajadagi ehtiyojlar (xavfsizlik, mansub bo'lish, o'z-o'zini hurmat qilish) qondirilgandagina o'quvchi yuqori kognitiv faollik ko'rsatishi va bilish jarayonida to'liq ishtirok etishi mumkin bo'ladi.

III. ASOSIY QISM: NAZARIY VA AMALIY TAHLIL

3.1. Shaxsga yo'naltirilgan va an'anaviy ta'limning taqqoslanishi

An'anaviy ta'lim tizimida o'qituvchi bilim manbayi, o'quvchi esa qabul qiluvchi sifatida ko'riladi. Dars o'qituvchi tomonidan boshqariladi, barcha o'quvchilar bir xil tezlikda va bir xil usulda o'rganadi. Baholash standartlashtirilgan testlar orqali amalga oshiriladi va ko'pincha memoratsiyaga (yodlashga) asoslanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda esa o'quvchi ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi va hamkordir. O'qituvchi yo'naltiruvchi, qo'llab-quvvatlovchi va resurs ta'minotchi rolini bajaradi. O'rganish sur'ati, usuli va yo'nalishi o'quvchining individual xususiyatlariga moslashtiriladi. Baholash jarayoni ham faqat natijaga emas, balki jarayon va rivojlanishga e'tibor qaratadi.

3.2. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning asosiy tamoyillari

Ushbu yondashuvning beshta asosiy tamoyili mavjud:

1. Individuallashtirish: Har bir o'quvchining o'ziga xos o'rganish uslubi, qobiliyatlari va qiziqishlari hisobga olinadi. O'qituvchi differentsial topshiriqlar va turli xil o'quv materiallari orqali bu xilma-xillikni qo'llab-quvvatlaydi.

2. Ichki motivatsiya: Tashqi rag'bat (baho, mukofot) o'rniga o'quvchining bilishga bo'lgan tabiiy qiziqishi va o'z-o'zini rivojlantirish istagi ustuvor hisoblanadi. Bu esa uzoq muddatli va barqaror o'rganishga zamin yaratadi.

3. Hamkorlik va muloqot: O'quvchi va o'qituvchi tenglik asosida hamkorlik qiladi. Sinfda psixologik xavfsizlik muhiti yaratiladi - o'quvchi xato qilishdan qo'rqmaydi va erkin fikr bildiradi.

4. Refleksiya va metakognitsiya: O'quvchi o'z o'rganish jarayonini anglab boradi, kuchli va zaif tomonlarini baholaydi hamda o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlaydi.

5. Kontekstuallik: Bilimlar real hayot bilan bog'liq holda o'rgatiladi. Muammoga asoslangan va loyihaga asoslangan ta'lim usullari o'quvchining bilimni real vaziyatlarda qo'llashiga imkon beradi.

3.3. Psixologik xavfsizlik muhiti va uning roli

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda psixologik xavfsizlik muhiti yaratish o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir. Harvardlik tadqiqotchi Amy Edmonson psixologik xavfsizlikni "jamoada xavf-xatarli harakatlarni qilishda o'zini xavfsiz his qilish" deb ta'riflaydi. Sinfda bu muhit o'quvchiga savol berishdan, xato qilishdan va o'z fikrlarini bildirishdan qo'rqqanligini ta'minlaydi.

Psixologik xavfsizlik muhitini yaratish uchun o'qituvchi quyidagi yo'nalishda ish olib borishi lozim: o'quvchilarning savollarini hurmat bilan qabul qilish; xatolarni jazo sifatida emas, o'rganish imkoniyati sifatida ko'rish; har bir o'quvchining fikriga qiymat berishni namoyish etish; raqobat o'rniga hamkorlik muhitini shakllantirish.

3.4. Differentsiatsiya va inkluziv ta'lim

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv inkluziv ta'limning asosini tashkil etadi. Differentsiatsiya - bu o'quvchilarning turli o'rganish sur'ati, uslubi va qobiliyatlariga muvofiq o'quv jarayonini moslashtirishdir. Bu uch darajada amalga oshirilishi mumkin: mazmun differentsiatsiyasi (o'rgatilyotgan materialning murakkabligi), jarayon differentsiatsiyasi (o'rganish usullari va faoliyat turlari) va mahsulot differentsiatsiyasi (o'quvchilar bilimlarini namoyish etish shakllari).

IV. TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Jahon ta'lim tizimlarida o'tkazilgan tadqiqotlar shaxsga yo'naltirilgan ta'limning quyidagi ijobiy natijalarini ko'rsatadi. Birinchidan, o'quvchilarning ichki motivatsiyasi sezilarli darajada oshadi - Stanford universiteti tadqiqotlari (Dweck, 2006) shuni ko'rsatadiki, o'z salohiyatiga ishongan o'quvchilar akademik jihatdan 23-35% yuqori natijalar ko'rsatadi. Ikkinchidan, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari yaxshi rivojlanadi.

Finlandiya ta'lim tizimi - shaxsga yo'naltirilgan ta'limning eng muvaffaqiyatli misollaridan biri. Bu mamlakatda standartlashtirilgan testlar minimallashtirilgan, o'qituvchilarga katta pedagogik erkinlik berilgan va o'quvchilar o'z o'rganish jarayonlarini boshqarishga o'rgatiladi. Natijada Finlandiya PISA xalqaro baholash dasturida doimiy ravishda yuqori o'rinlarni egallaydi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham ushbu yondashuvni joriy etish bo'yicha ijobiy qadamlar qo'yilmoqda. Yangi avlod darsliklarida muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari va interfaol topshiriqlar ko'paytirilib borilmoqda. Biroq amaliyotda bir qator muammolar mavjud: o'qituvchilarning eski metodologiyaga ko'nikib qolganligi, sinflardagi o'quvchilar sonining ko'pligi va baholash tizimining standartlashtirilganligi bu yondashuvni to'liq amalga oshirishda qiyinchiliklar tug'diradi.

V. XULOSA VA TAVSIYALAR

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv zamonaviy ta'limning eng istiqbolli paradigmasi sifatida o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Gumanistik psixologiya, konstruktivizm va rivojlanishga yo'naltirilgan ta'lim nazariyalariga asoslangan bu yondashuv o'quvchini bilim ob'yektidan ta'lim sub'yektiga aylantiradi va uning individual salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga zamin yaratadi.

Ushbu tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

-O'qituvchilarni shaxsga yo'naltirilgan ta'lim metodologiyasi bo'yicha muntazam qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarini tashkil etish;

-Sinflarda o'quvchilar sonini 20-25 kishiga tushirish - bu individual yondashuvni amalda qo'llash uchun zaruriy shart;

- Baholash tizimini isloh qilish: summativ baholash bilan bir qatorda formativ baholash va portfolioga asoslangan baholashni joriy etish;

- Maktab muhitini psixologik xavfsizlik tamoyillariga muvofiq qayta tashkil etish;

-O'quvchilarning o'zini-o'zi boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi dasturlarni o'quv jarayoniga kiritish.

Kelgusida tadqiqotlarni shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'zbek maktablaridagi samaradorligini miqdoriy ko'rsatkichlar orqali o'lchash, ayniqsa, milliy-madaniy kontekstda uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yo'naltirish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Rogers, C. R. (1969). *Freedom to Learn*. Columbus, OH: Charles E. Merrill.
2. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: Norton.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.
4. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
5. Edmondson, A. C. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350–383.
6. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. New York: Random House.
7. Tomlinson, C. A. (2001). *How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms*. Alexandria: ASCD.
8. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020). Toshkent.
9. Sahlberg, P. (2011). *Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?* New York: Teachers College Press.
10. Karimova, Z. (2022). *O'zbekiston ta'limida innovatsion yondashuvlar*. Toshkent: Fan nashriyoti.